

Miloš
Mikeln

Zelo osebni pogled na knjižno krizo

Ali imamo krizo ali ne, to ni več vprašanje. Različnih mnenj smo samo še o tem, ali gre za krizo knjige, krizo založništva ali pa kar krizo v žepih ljudi, ki bi prav radi še kupovali knjige, pa jih ne morejo, ker jim zmanjkuje denarja za druge reči, ki se jim teže odpovejo kot knjigi.

Kako leto dni bo, odkar smo se krize zavedeli. Napovedovala se je že prej, vendar epidemični voluntarizem, ki dobro desetletje razsaja v teh krajih, ni bil naklonjen trezni presoji položaja, še manj pa pripravi ustreznih obrambnih ukrepov.

Glede presoje položaja in obrambnih ukrepov smo danes malo na boljšem, obenem pa smo že sredi vrtincev krize. Voluntarizmu, ki ga je še vedno preveč, se je po sili razmer pridružilo sprotno gašenje zdaj na tem, zdaj na drugem koncu obsežne knjižne »reprodukcijske verige«, kar seveda tudi ni v korist treznemu premisleku in načrtnemu ukrepanju.

Svetovna recesija

Maja je šel v konkurz Fritz Molden z 78 milijoni šilingov dolgov, potem ko so mu spodleteli še zadnji obupni poskusi, da bi se izmazal: z razprodajo avtorskih pravic za razne svetovne zvezdniške uspešnice, kot »Princesa Daisy«, v katere je bil naložil 4 milijone mark, je iztržil komaj 1,5 milijona mark. Na Dunaju in v Münchnu je slišati, da je ostal brez prebite pare v žepu, če si ni ob pravem času dal naskrivaj kaj na stran zase. Bogve koliko je ostal dolžan svojim avtorjem, med njimi tudi Milovanu Djilasu?

V Zahodni Nemčiji je šlo lani v konkurz 120 založb. Pa tudi že 97 tiskarn. Konkurz je tam sicer nekaj normalnega, kadar kdo slabo gospodari in ostane brez denarja, vendar v »normalnih razmerah« uporabi žalostno zadnjo pot na sodišče komaj pol toliko založnikov, tiskarn pa še manj.

Še najboljše vozijo srednje velike založbe: hitreje se prilagajajo kot velike, imajo pa v primeri z manjšimi toliko več kapitala, da lahko svoje preusmerjene programe tudi financirajo.

Podobno je v Združenih državah, Veliki Britaniji, drugod. Zakaj?

Če začnemo pri papirju: v Nemčiji so se nekatere vrste papirjev leta 1981 podražile za 30 %, povprečna podražitev je za več kot 50 % nad inflacijsko stopnjo, torej pri 12 %. Papirja je sicer dovolj, kakor nafte tudi, vendar je papir postal (kakor nafta) strateška surovina, kajti svetovne rezerve lesa tudi niso neizčrpne. Zato je tržišče papirja postalo »tržišče posebne vrste«, zelo občutljivo za konjunkturna gibanja, nestabilno.

Tiskarne so v zadnjem desetletju investirale ogromne vsote v moderno strojno opremo. Tehnološki razvoj je napredoval hitreje kakor so se novi stroji amortizirali, tiskarji pa so noro kupovali zmerom sodobnejše, hitrejše, zmogljivejše stroje. Evforijo investiranja v moderno tiskarsko tehniko je zdaj treba plačati, in to je marsikoga spravilo na boben.

Generacija zvezdniških avtorjev, katerih knjige so že v prvem natisu izhajale v 100.000 pa tudi 500.000 izvodih in bile v nekaj mesecih prodane, izgublja svoje občinstvo, novi rodovi bralcev se ozirajo drugam. Ni več velikanskih zaslužkov pri uspešnicah, ki so jih založbe prešnja leta dajale na tržišče kot nov pralni prašek ali nov avtomobilski model, in to je pravi potres za bilance založb.

In če končamo pri bralcu: interes kupca knjige je postal težko ugotovljiv. Ne zbere se več v velikih množinah pri eni sami temi (modni), pri enem samem avtorju (uspešnic), temveč je razkropljen. Zdaj je treba tudi pri stotilijonskih narodih najprej testirati zanimanje občinstva z začetnimi nakladami po deset, dvajset tisoč izvodov, in to je drago.

Tako je postala knjiga, eno z drugim, zelo draga. Ker je draga, je ljudje kupijo manj, zato so naklade nižje, pri nižjih nakladah je knjiga še dražja, ljudje je ne kupijo . . . — začarni krog se vrti.

Izgubljeni boj z modernimi mediji?

Papirništvo, tiskarstvo, založništvo so bile v desetletjih po drugi vojni branže, v katerih se je kapital naglo oplajal. Stopnje rasti so bile visoke, zaslužki veliki. Knjižna industrija je bila miljenček kapitala, ki se je z veseljem naselil v njej.

Zdaj ni več tako. Kapital se v teh dejavnostih ne počuti več dobro. Naglo se umika iz njih.

Dejstvo, da je industrija knjige v nemilosti pri kapitalu, ki si išče druga, bolj zanesljiva področja za svoje množenje, imajo nekateri za znamenje, da v prihodnje človek enega svojih osnovnih nagonov, rado-vednosti, želje po spoznanju, po zgodbah o svetu in ljudeh in sebi, po vednosti, smislu, kakor kdo hoče, da torej človek tega nagona ne bo več tešil s knjigo.

Vendar število izdanih naslovov ne upada tako naglo kot dobički knjižne industrije. Tudi skupno število izdanih knjig ne. V Zahodni Nemčiji se je knjižna produkcija leta 1981 zmanjšala samo za 1,8 odstotka.

Sodeč po tem, knjiga ni podlegla v boju z novejšimi mediji, predvsem televizijo. Knjiga sama po sebi ni v krizi.

Tudi tržne raziskave potrjujejo, da je tako.

Knjiga se samo vrača k vlogi, ki jo je imela od nekdaj.

Morebiti ni odveč primerjava s filmom: konec zvezdniške dobe, agonija Hollywooda, Cinecittà in podobnih vežbališč velekapitala — potem pa vendarle nadaljnji razvoj filmske umetnosti, čeprav se je bil velekapital odselil iz filmske industrije in se še vedno vrstijo mali potresi kot posledica tistega velikega (za film kot umetnost vendar samo navideznega) sodnega dne.

Knjiga, stoletja starejša od filma, je kajpada še na mnogo bolj čvrstih nogah in selitve kapitala, ki išče topla gnezda za plojenje, je ne morejo ugonobiti.

Vse to je seveda dobro vedeti. Zmerom je dobro vedeti, kako kažejo trendi v belem svetu. Ampak kaj ima vse to opraviti s slovensko knjigo?

Naša knjižna recesija

Čeprav slovenska knjiga nikoli ni bila (in zaradi svojega majhnega tržišča nikoli ne bo mogla biti) oplojevališče kapitala, se je vendar v malem dogajalo (in se dogaja) z njo isto kakor s knjigo v svetu. V malem.

Imamo dovolj posodobljeno papirniško industrijo, ki lahko izdelava dovolj (in še malo več) papirjev vseh vrst in kakovosti.

Imamo moderno opremljeno grafično industrijo z zmogljivostmi, ki precej presegajo slovenske potrebe.

Imamo nekaj večjih in nekaj manjših založb, ki lahko izdajo vse, kar zmorejo Slovenci napisati, prevesti, ilustrirati itd. — če le najdejo kupca za vse te knjige.

Slovenska proizvodnja knjige je v vseh pogledih dosegla svetovno raven. Razen v enem: v storilnosti zaposlenih v tej stroki, kjer smo le malo nad jugoslovansko, žal, nizko ravni.

Uredništva boljših založb so sposobna pripraviti enako tehtne, bogato ilustrirane, zahtevne knjige kakor najmočnejše tuje založbe, tiskarne jih znajo natisniti v vrhunski kvaliteti na odličnem domačem papirju, prodajne službe večjih založb jih znajo ponuditi tržišču s sodobnimi metodami zapeljevanja kupcev. Zaostajamo samo v storilnosti.

Nekateri naši tiskarji pravijo, da dosegajo na zaposlenega delavca približno tretjino storilnosti zahodnoevropskega grafičarja (kar navajajo kot prepričljiv razlog za kupovanje naj sodobnejših novih strojev). Za založbe o tem nimamo podatkov, gotovo pa zaostanek v storilnosti ni nič manjši.

Seveda v založbah ne vplivajo na višjo storilnost toliko stroji kot organizacija dela in poslovanja. Tu je torej naš zaostanek.

K temu je treba dodati nekatere naše posebnosti, ki imajo prav tako velik in usoden vpliv. Nekatere trenutne in nekatere trajne.

Sedanja katastrofalna zadolženost Jugoslavije v tujini sili tudi papirniško in grafično industrijo v čim večji izvoz. Pri nizki storilnosti in visoki družbeni obremenjenosti našega gospodarstva ta izvoz ni donosen. Konkretno pri knjigi: poznamo primere, ko gre naš papir v izvoz za tri petine ali samo polovico cene, katero morajo plačati zanj domače založbe. Ali: tiskarska cena za isto knjigo (koprodukcijsko, tiskano pri nas hkrati za tujega in našega kupca) je za tujo založbo za 30 % nižja kakor za domačo. (Ob teh številkah se človek zmerom znova sprašuje, kako je mogoče, da ljudje, ki so vodili gospodarsko politiko SFRJ, in tisti, ki so bili zanj politično odgovorni v petletki, v kateri so se dolгови Jugoslavije v tujini dvignili od 8 na 20 milijard dolarjev, niso vsaj po tistem odšli v penzijo, to bi bili minimalni pogoji za to, da lahko še kdaj verodostojno govorimo o navadni človeški, kaj pa šele socialistični etiki, morali, ugledu ZKJ, zaupanju v samoupravljanje itd. itd. — pa to je povsem druga tema. Bolje: temà.) Tako se da dokaj natančno izračunati, s koliko denarja subvencionira kupec slovenske knjige v teh časih kupca nemške, britanske, nizozemske knjige, tiskane na našem papirju ali v naših tiskarnah.

Ne glede na te čase sta tako papirniška kot grafična industrija Slovenije zmerom prisiljeni mnogo izvažati. Gigantske, silno drage stroje za proizvodnjo papirja bomo vedno uvažali. Stroje za tiskarne tudi. Poleg tega še dobršen del surovin in promateriala. Čez noč se da tu malo izboljšati, na

daljši rok več, vendar bosta naše papirništvo in grafika vedno precej odvisna od menjave s tujino.

Slovenske založbe so po upadu realnih dohodkov prebivalstva (v zadnjih dveh letih vsaj za 12 %) morale ugotoviti v prodajni sezoni 81/82 občuten upad prodaje knjig. Številki za leto 1982 še ni, ocene kažejo, da gre za zmanjšanje blizu 30 %. Ker so naše založbe v zadnjem desetletju vodile večinoma ekspanzionistično poslovno politiko, financirano pretežno s krediti, zadnji dve leti pa krediti za proizvodnjo in zaloge knjig rastejo mnogo počasneje kakor inflacija stroškov, ni denarja za financiranje nove proizvodnje. Tudi tistim redkim založbam, ki poslujejo v večji meri z lastnimi sredstvi, je denar spričo inflacije stroškov (papir se je lani podražil povprečno za 67 %) skopnel ali pa je naložen v zalogah. Družbene obremenitve založništva so lani porastle za 209,7 %, letos rastejo po stopnji nad 30 %. Družbene »subvencije« sicer rastejo v okviru Kulturne skupnosti Slovenije po najvišji možni meri nad 20 %, vendar to pomeni pri znani inflacijski stopnji realno zmanjšanje, ne rast. Poleg tega imajo »družbene subvencije« v celotnem prometu s knjigami majhno vlogo: na primer v Cankarjevi založbi pomenijo zadnja leta 0,5 do 1,5 % celotnega dohodka podjetja oziroma 1,5 do 4,5 % vsega denarja, pridobljenega s prodajo knjig (kako leto več in kako manj glede na knjižni program založbe in odločitve Kulturne skupnosti o sofinanciranju).

Eno z drugim: naravna posledica manjšega povpraševanja po knjigah na eni strani in manj naravna posledica drugih, manj naravnih ujm na drugi, more biti samo zmanjšanje knjižne proizvodnje. Zdaj kaže, da bomo letos v Sloveniji namesto 2000 novih naslovov, izdanih povprečno v letih 1975/80, izdali okrog 1300 novih knjig. Pred drugo vojno smo jih izdali okrog 700 na leto.

Nadaljnja naravna posledica takega položaja bi morali biti radikalni in medsebojno povezani, usklajeni programski in poslovni ukrepi v celotnem slovenskem založništvu. Programske je deloma že čutili, poslovne manj, vendar o tem pozneje.

Nekaj nepopularnih

Pred desetimi leti smo nekateri založniki v skupščini Kulturne skupnosti Slovenije predlagali, da bi se založniki dogovorili o zamrznitvi založniške proizvodnje na tedanji fizični ravni, dokler ne bi dosegli medsebojnega sporazuma o delitvi dela, specializaciji in programskem usklajevanju med vsemi slovenskimi založbami. Politične podpore nismo imeli, ker se pri nas veljava in koristnost kakega mnenja ali predloga meri po predlagatelju, ne po vsebini predloga. Večina založb pa je predlog zavrnila, češ Slovenci smo na svetovnih lestvicah o izdanih knjigah in njihovih nakladah na prebivalca bolj na repu kot na čelu; in naloga založnikov je spraviti Slovence na teh lestvicah više, ne pa žagati vejo, na kateri trgovci s knjigo sedimo.

No, te lestvice danes niso nič ugodnejše za nas, kakor so bile tedaj, imam pa zoper nje še vedno isti ugovor: na Zahodu vplivajo nanje milijonske naklade uspešnic trivialne literature, ki pomeni tam večino knjižne proizvodnje — na Vzhodu pa knjiga nima ekonomske cene, medtem ko je vse drugo, kar si človek lahko kupi zase in svoj dom, visoko precenjeno ali sploh nedosegljivo. Zato te lestvice, kakor večkrat statistika, ne kažejo prave podobe. Ampak zdaj ne bo govora o tej, temveč o drugi nepopularni tezi:

Sedanje zmanjšanje slovenske knjižne proizvodnje pomeni po mojem mnenju (čeprav so ga povzročili bolj zunanji vzroki kot založništvo) zdravo shujšanje slovenskega založništva na razumen obseg.

Prvič, ekstenzivna poslovna politika večine naših založb je privedla do preobširne knjižne ponudbe, ki je Slovenci ne morejo absorbirati. Ugovor, da drugod v Jugoslaviji knjižne krize skoraj ni, nima veljave: samo v Sloveniji so realni dohodki prebivalstva tako upadli, drugod niso, toda tudi drugod bo moralo priti do zmanjšanja povpraševanja na realno mero, in torej tudi do knjižne krize, sicer bo Jugoslavija še bolj v škripcu. Primerjava s srbohrvaškim jezikovnim področjem torej ni merilo, o svetovnih lestvicah sem tudi že povedal, kako je z njimi. Skratka: 1300 novih knjig na leto v Sloveniji ni tako malo.

Drugič, že pred leti smo prekoračili tisto mejo, ko smo v Sloveniji natisnili skoraj vse, kar zasluži natis, in natisnili skoraj vse, kar kdo napiše. Pismeni Slovenec se lahko radosti svojega imena na knjižnih platnicah vsakovrstnih nečitljivih eksperimentov v verzih in prozi, doktorskih disertacij (za katerih objavo v tujini plača avtor založniku, ne narobe), zbirke že objavljenih člankov pomembnih in manj pomembnih vsebin, kvazifilozofiranja diletantskih marksistov in samozvanih frajgajstov, ali kakega debelega romana, ki ga je prebralo (ugotovljeno) dvajset ljudi. Resda, kdaj pa kdaj je treba izdati tudi kak nečitljiv eksperiment, kako zanimivo disertacijo, zbrati pomembne razkropljene članke, in natis kake diletantske filozofske proze je morebiti cenejši kakor zdravljenje grafomanije v ustrezni zdravstveni ustanovi. Toda to naj bi bile izjeme, ne pa pridobljena neodtujljiva pravica vseh pišočih Slovencev.

Tretjič, še tako plemeniti nagibi ne morejo spremeniti dejstva, da nas je Slovencev milijon in tri četrt, in ko nas bo dva milijona, ne bo nič drugače, kakor je, namreč: slovenska knjiga bo vedno izhajala v nizkih nakladah, zato bo vedno draga — rezultati dela slovenskih rok, s katerimi si moramo vzdrževati vrsto dragih nacionalnih ustanov, katerih breme je drugod naloženo na deset in večkrat številnejši narod, nikoli ne bodo tolikšni, da bi si Slovenci mogli plačati vse, kar bi bilo dobro in lepo, da bi imeli. Nismo Slovenci od Boga nadarjeni za tuje jezike, kakor nekateri pravijo, temveč po nuji: za uspešen napredek v nekaterih strokah bo pač treba znati angleško, v drugih nemško, za poznavanje zanimive svetovne avantgardne beletrije pa kar več jezikov hkrati. Tako je pri vseh majhnih narodih.

Kdor si ob branju teh vrstic pripravlja debel kol za avtorja teh misli, naj ga kar uporabi. Če bi bilo zgolj plemenito ogorčenje zadosti za spreminjanje neprijetnih dejstev v prijetna, bi živeli Slovenci že davno v raju, toliko imamo ogorčenih vidcev pravilne, lepše prihodnosti.

Ampak, če v plemenitem ogorčenju nad neprijetnimi konstantami ne vidim koristnega opravila in če ne verjamem voluntarističnim prerokom, to še ne pomeni, da propagiram vdajo pred nenaklonjenimi tokovi, bo, kar bo. Nasprotno.

Pred svojim pragom

Določen del slovenske knjižne proizvodnje bo vedno izhajal v zelo nizkih nakladah. Pri zelo nizkih serijah je posamezen izdelek zelo drag, tako je z vsako proizvodnjo. Da te knjige ne bi bile nedostopno drage, jih Kulturna

skupnost Slovenije subvencionira. Primer: da bi za 800 izvodov izvirne leposlovne, družboslovne in podobne knjige dobili namesto ekonomske cene 1.500 dinarjev prodajno ceno 800 dinarjev, je potrebno 560.000 dinarjev ali 56 starih milijonov. To je uveljavljena praksa, ki bo gotovo ostala tudi v prihodnje. Kvalitetna domača ustvarjalnost torej ni ogrožena. Seveda pa ima KSS omejena sredstva in lahko financira le najpotrebnejše, ne vsega, kar avtorji napišejo in kar bi založbe želele izdati.

Knjige, ki izhajajo v nakladah okrog 3.000 ali 5.000 izvodov, lahko izhajajo po »normalnih« cenah brez subvencije in prinesejo še skromen dohodek, s katerim je omogočena založbam enostavna reprodukcija.

Manjši del slovenskih knjig pa izhaja v višjih nakladah in prinaša razmeroma znatne dohodeke. Založbe ta dohodek večinoma vtaknejo v »deficitne« knjige, se pravi, izdajo več »nerentabilnih« knjig, kakor dovoljujejo omejena sredstva KSS.

Vendar je zadnja leta ta dohodek založb gohtala inflacija. Knjiga se počasi obrne, treba jo je imeti v zalogi več let. Za financiranje zalog so potrebna velika sredstva, ta pa ob naglem padanju vrednosti denarja naglo kopnijo. Založništvo je med tistimi dejavnostmi, ki so po naravi svoje proizvodnje najbolj prizadete zaradi inflacije. Tako je zdaj vse manj možnosti za »interne subvencije« založb.

Knjige v nizkih nakladah bodo lahko izhajale skoraj samo še takrat, kadar jih bo sofinancirala KSS. Ali pa bodo izredno drage, za kupca predrage. Torej bo teh knjig precej manj kot doslej.

Zaradi manjše kupne moči prebivalstva pa je upadla tudi prodaja tistih knjig, ki prinašajo dohodek. Na knjižnem trgu se začena še ostrejši boj za kupca, kakor smo ga doživljali že doslej.

V tem boju založniki pogosto izgubljajo še tisti dohodek, ki bi ga lahko pridobili, če bi se dogovorili za »pravila konkurenčnega boja«. Tu je morebiti najpomembnejša »notranja rezerva« našega založništva.

Ni pa edina, seveda.

Zmanjšanje knjižne proizvodnje za več kot tretjino pomeni, da bi bilo treba za toliko zmanjšati tudi režijo založb, če hočemo ohraniti vsaj doseženo storilnost in ekonomičnost v knjižni proizvodnji. To pa ni tako preprosto. Samo s tem, da odpustijo založbe tretjino svojih delavcev, tega ne morejo doseči — čeprav tudi to niso mačje solze.

Za vsa opravila, potrebna za proizvodnjo in prodajo knjige, je namreč treba imeti v založbi določen minimum strokovnih delavcev in služb, od uredništva, tehnične in ekonomske priprave, komercialne, do prodajnih, distribucijskih, skladiščnih in drugih služb. Več naših založb že danes tega nima v potrebni meri. Na zmanjšanje proizvodnje torej ne morejo reagirati preprosto tako, da zmanjšajo število zaposlenih, ker potem določenih služb sploh ne bi imele več. Sklede ni mogoče prelomiti na pol, če je že zdaj zelo majhna skodelica; se pravi, prelomiti jo je že mogoče, ampak potem ničemur več ne koristi.

Edina razumna konsekvence tega je, da bi bilo smotrno združiti tiste založniške organizme, ki so premajhni, da bi lahko racionalno opravljali svojo funkcijo v zaostrenih gospodarskih razmerah.

Združevanje dejavnosti, ki je po načinu poslovanja sicer gospodarska, po svojih izdelkih pa duhovna proizvodnja, pa spet ni tako preprosta reč. Takoj se pojavi zelo realna nevarnost monopolizacije. Ali se moremo izogniti

monopolizaciji — pa hkrati vendarle doseči poslovno racionalnost slovenskega založništva?

Tvegal bom — zakaj ne bi po vsem še tega — malo prerokovanja.

Pri tem izhajam iz splošne družbene in gospodarske situacije, kakršno predvidevajo »izhodišča dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije«, ne da bi ponavljal stališča in smotre »izhodišč«. Ta dokument, ki pomeni za jugoslovansko samoupravljanje — po predolgem času — spet odločilen korak naprej in ga bodo prihodnja leta skrbno preučevali v vzhodnoevropskih prestolnicah in zahodnoevropskih komunističnih in socialističnih strankah, pa ga bodo menda preštudirali tudi bralci teh vrstic in mi ga zato ni treba povzemati, se mi kaže ne le kot edini izhod iz sedanje jugoslovanske idejne in gospodarske zagate ter krize vrednot, temveč tudi kot edina možna razvojna osnova za jugoslovansko samoupravljaljsko libertas. Vendar ostanim v sedanjem trenutku, ko kljub vsemu deklarativnemu pritrjevanju še vedno teče ogorčen, bolj podtalen kot očiten boj za in zoper »izhodišča«.

Vse manjše založbe, med večjimi pa tiste, katerih aparat je okoren, neiznajdljiv in neprilagodljiv, bodo ponujale predrage knjige, ki bode šle slabo v denar. To bo še pospešilo že začeto verižno reakcijo: manjši promet bo še bolj obremenjeval posamezno knjigo z režijo, knjiga postane zato še dražja, še težje jo je prodati, promet se še zmanjša . . . in tako dalje. Preživijo lahko samo programsko iznajdljive, poslovno močne in kolikor toliko z lastnimi sredstvi opremljene založbe. Prej ali slej pride za vsako založbo, ki ni taka, trenutek resnice: treba si je poiskati partnerje, s katerimi bi skupno lahko postali močnejši in sposobnejši, treba bo začeti misliti na združevanja.

Povsem naravno je, da bodo založniški kolektivi ta trenutek soočenja z resnico skušali odlašati, dokler se bo le dalo.

Pred tem bodo poskusili vse druge možne poti in stranpoti. Najprej seveda povečan pritisk na družbeno podporo založništvu in knjigi.

Namen tega pritiska bo ohraniti status quo, se pravi vse obstoječe založbe in po možnosti vsa delovna mesta v njih. Tudi to je povsem naravno, tako ravnajo ljudje povsod po svetu, dokler se le da.

Seveda je jasno, da je treba knjigi zagotoviti maksimalne možne družbene ugodnosti. V taki ali drugačni gospodarski situaciji mora biti knjiga v največji možni meri oproščena družbenih dajatev in drugih bremen ter deležna vseh možnih olajšav, drugače kolikor toliko normalna knjižna proizvodnja pri majhnem slovenskem narodu ni možna.

Seveda pa se na drugi strani takoj zastavlja vprašanje, v kakšen namen daje družba za knjigo: ali za to, da bo knjig več in da bodo cenejše — ali pa za to, da omogoči preživetje založniškim podjetjem, ki so slabo organizirana in zato predraga, kar pomeni, da so predrage tudi njihove knjige.

Z istim vprašanjem se naša družba srečuje še marsikje, od železnic do trgovine z zelenjavo. Marsikaterem podjetju ali pa kar celi gospodarski panogi zmerom znova uspe zvoziti skozi krizne čase z družbeno pomočjo, ne da bi ga (jo) kriza prisilila v sodobnejše, racionalnejše in cenejše poslovanje.

In tu se neha ta kratki preroški poizkus: kako se bo končal spopad opisanih objektivnih in subjektivnih zakonitosti, teženj, možnosti — tega si ne upam prerokovati.

Kje so še nadaljnje možnosti za racionalizacijo slovenskega založništva?

Prvo in poglavitno sem že omenil: dogovorjena »pravila konkurenčnega boja«. Po vsebinski plati to pomeni: usklajevanje vseh kratkoročnih in

dolgoročnih založniških programov. Da bi kar najbolj uporabili svoje proizvodne (kar pri knjigi zmerom pomeni tudi duhovne) zmogljivosti na eni in razpoložljivo kupno moč za knjigo na drugi strani. To ne bo lahko doseči, kajti naše založbe dosegajo 95 % svojega dohodka v medsebojnem konkurenčnem boju, in kako naj se »uskklajeno« pretepa med seboj trop, kjer hoče vsakdo iztrgati drugemu čim večji kos plena. Vendar v mali Sloveniji to ne bi smel biti nerešljiv problem.

Poglejmo še druge »notranje rezerve«.

V uredništvih založb ni velikih notranjih rezerv (v vsem našem založništvu je mogoče pet ali šest uredniških mest z očitno prenizko storilnostjo) razen ene: pomanjkanje zavesti, da je čas denar. Trenutno seveda na vse kriplje improviziramo tudi v tem pogledu: veseli, da sploh dobimo papir, se sprijaznimo s polletnimi zamudami pri izidu knjig. Vendar so tudi v časih, ko je bilo papirja in kupcev knjig dovolj, zbudili v kaki založbi nameni prehudo poslovno obsedenih delavcev, da bi knjige izdajali v točno določenih rokih, prešerno veselje in posmeh. Smo rekli: če lahko vsaka avstrijska založba izda spomladi prospekt, v katerem piše, da bo ta in ta knjiga izšla 25. septembra, ona pa 10. oktobra, zakaj tega ne bi zmogli mi? Ker bo tiskarna zamudila, je reklo uredništvo. Ker rokopisa, opreme, korektur ne bo ob pravem času, so rekli v tiskarni. Medtem so se v tiskarnah že kar naučili ceniti čas, industrijski način proizvodnje in tuji naročniki so jih tega navadili — v uredništvih pa še ne vedo povsod, da je čas denar.

Mnogo več možnosti za racionalnejše poslovanje je na nadaljnjih ovinčkih poti knjige od avtorja do bralca: med tiskarno in knjigarno. Prav tu najdraže plačujemo svojo razdrobljenost.

Dvajset založb vsaka zase obvešča javnost o svojih knjigah (razen v skupnem mesečniku »Knjiga«, ki pa ne želi biti ažuren), vsaka zase jih propagira, razvaža, obračunava, izterjuje. Tri založbe počnejo to z modernejšimi metodami, vse druge po starem.

Občinstvo, ki to vidi, ponavadi reagira z opombo: založb je preveč.

To je in ni res.

Centrov idej in pobud, razmišljanja o novem in boljšem, ustvarjalnih teamov, ki v medsebojnem tekmovanju dajo kar največ od sebe, je prej premalo kot preveč.

Golo fizično združevanje založb bi kmalu privedlo do tega, čemur bi se radi izognili, ker nam že tako grozi zaradi delovanja ekonomskih zakonitosti: do monopolizacije. Možno pa je združiti določene poslovne dejavnosti, ohraniti tekmovanje pobud in se izogniti monopolizaciji.

V državah s poslovno učinkovitim založništvom so stotine založb (v Nemčiji je kakih 1200), majhnih, specializiranih pa tudi večjih (za naše pojme) in največjih, ki svojih novo izdanih knjig sploh ne vidijo, razen nekaj izvodov za svojo pisarno. Tiskarna odpelje knjige v distribucijsko-skladiščni center, ki ga skupno uporablja osemdeset, sto založb. Vse knjigovodsko in finančno poslovanje, od prvega računa do zadnje izterjave, vso distribucijo, skladiščenje in druge manipulacije opravi kompjuterizirana (in nikakršni veliki računalniki niso potrebni za to) služba tega centra (ali grosista), ne pa v gore papirjev zakopani »pešči« pri vsaki založbi posebej.

Seveda pa ima vsaka od teh založb svoje programsko in poslovno jedro, urednike in poslovne ljudi, ki skrbijo za to, da izhajajo prave knjige ob pravem času in na pravi način ponudene občinstvu.

Tak distribucijski center pri nas bi poskrbel ne le za racionalnejše in cenejše poslovanje, ampak bi sam po sebi pokazal realne možnosti za povezovanje na mnogih področjih in ga zato tudi sprožil — tudi povezovanje v takem smislu, o kakršnem podobni centri (ali grosisti) v izključno tržno orientirani zahodni ali državno dirigirani vzhodni knjižni proizvodnji ne razmišljajo.

Seveda je za to potreben denar, predvsem kreditni, kajti založniki sami bi ga lahko zbrali le malo. Ali je to dandanes možno — o tem si ne upam soditi. Vendar brez nič ni nič, s kose na kombajn ne moreš presedlati brez denarja.

Zadnja postaja knjige, preden pride do kupca, je knjigarna. Pri nas je družbenoekonomski položaj knjigarn prav nasproten tistemu, kar zahtevamo od njih: da bi postale kulturni centri. Dokler bo knjigarna v istem položaju kot vsaka druga trgovina, iz tega ne bo nič. Razvoj gre celo v nasprotno smer od zaželene. Zadnja leta so založbe (ne zlahka) povišale knjigarnam njihov delež v ceni knjige na 25 % prav zato, da bi jim omogočile razvoj, ki ga družba želi. Letos je ta ista družba sklenila, da je to preveč, in jim predpisala 18 % maržo. Tako je vsako razmišljanje o preobrazbi knjigarn odveč. Še nadalje bodo životarile in uspeh bo že, če bodo obdržale vsaj te prostore, vsaj to strokovnost kadrov in vsaj to izbiro knjig, ki jo imajo zdaj.

Trdovratni predsodki

Preden končam to že predolgo pisanje, bi se rad obregnil ob nekatere predsodke, ki v naši javnosti meglijo pravo podobo o knjigi in založništvu.

Prvi. Pogosti so glasovi o zaostajanju slovenske knjige za svetom. Da smo kulturna provinca, večni zamudniki in tako dalje. To ni res. Raziskave o bralnih navadah kažejo, da Slovenci kupujejo in berejo več knjig kot Italijani, Španci, Portugalci, Grki, približno enako kot Francozi (kjer pesniške zbirke izhajajo teže in v nižjih nakladah kot pri nas), seveda pa manj kot npr. Islandci. Po tem, kar imamo Slovenci v knjigah in kakršne knjige imamo, smo pred marsikaterim bolj razvitim in številnejšim narodom.

Drugi. O našem založništvu govorijo na splošno in počez: založništvo je slabo, založništvo zaostaja glede izpolnjevanja založniškega zakona, sodelovanja avtorjev pri upravljanju založb, uveljavljanju družbenega interesa. To ni res. Imamo založbe, kjer so te zadeve dobro urejene, imamo pa tudi take, kjer niso. Uresničevanje založniškega zakona pa je stvar ustreznega upravnega postopka in vsako obširno modrovanje o tem je odveč.

Tretji. Uresničevanje duha zakona je seveda druga stvar. Voluntarističen pristop pri pisanju zakona seveda ni v prid ne zakonu ne knjigi. Poleg tega pa: vsem, ki pričakujejo, da bo en zakon ali en akcijski odbor enkrat za zmerom uredil zadeve, je treba svetovati, naj sestopijo na trdna tla. Založništvo pri majhnem narodu je zapletena kulturno-gospodarska dejavnost, ki se preverja in ureja zmerom znova. Vedno bo treba z velikim poslušom in sposobnostjo iskati prava sorazmerja, zmerom znova bomo ugotavljali, da se knjiga giblje na robu krize — ampak to je majhnemu narodu dano kot neprijetna dota, s katero se je treba sprijazniti brez panike in zmede.

Četrta. Nekateri govorijo o zapostavljanju nekaterih knjižnih zvrsti, najrajši družboslovne literature. Tudi to ni res. Vsak rokopis, ki ga založbe dobijo od ne preveč številnih strokovno usposobljenih avtorjev za to po-

dročje, dobi subvencijo KSS in je natisnjen. Rahlo smešno je, da so avtorji jadikovanja o zapostavljenosti družboslovja po pravilu prav tisti avtorji družboslovnih knjig, prevodov itd., ki za dve leti ali več zamujajo z oddajo svojih družboslovnih rokopisov založbam, kjer so dogovorjeni za izdajo svojih knjig.

Peti. Knjižnice, katerih vloge ni moč dovolj poudariti, mnogi še vedno gledajo kot nadomestek, kamor hodijo ljudje, ki nimajo dovolj denarja, da bi si knjigo kupili za branje doma. To miselnost lahko premagajo najboljše knjižnice same s spreminjanjem v kulturna središča, kjer se dogaja mnogo več kot samo izposoja oguljenih knjig. Imamo nekaj takih knjižnic in zelo lepe uspehe dosegajo.

Napredek v krizi?

Knjiga sega, tako v svojem nastajanju kot v svoji službi človeku, na toliko različnih področij duhovnega in materialnega ustvarjanja, da je nemogoče v eni sapi govoriti o vseh.

Kriza, ki jo trenutno pri nas doživlja, ima svoje vzroke na dveh osnovnih področjih: v založništvu, ki je slabo organizirano — in v zmanjšani kupni moči svojih privrženecv, ki bi jo zelo radi kupovali, če bi bila cenejša in če bi ne bili tako na tesnem z denarjem.

Glede drugega — no, sem že rekel, to je druga téma in temà. Glede prvega pa se nam lahko obeta napredek, če bomo sposobni zaznati in uresničiti realne možnosti zanj.

Kot rečeno: ne bo šlo več brez čvrstega sistema usklajevanja vseh založniških programov v Sloveniji. Čeprav se temu nekatere založbe upirajo, predvsem tiste, ki same pri sebi nimajo vzpostavljenega dolgoročnega planiranja in bi zato izgubile možnost improviziranih posegov na tržišče, ki jim prinašajo znatne dohodke, bo vendarle treba vztrajati pri zahtevi, da je usklajevanje programov obvezno zaradi nacionalnih interesov.

V zvezi s tem javnost najbrž precenjuje podatek, da skoraj 40 % novih knjig v Sloveniji izide zunaj podjetij, registriranih za založništvo. To so razne poslovne publikacije, zborniki, strokovne, najrazličnejše priložnostne izdaje. Verjetno je tudi tod nekaj razmetavanja denarja in družba bi lahko kaj ukrenila, da bodo intelektualne zmogljivosti in družbena sredstva bolj racionalno uporabljena. Vendar vsa ta dejavnost ne vpliva bistveno na položaj knjige v Sloveniji, tudi če poteka precej neusklajeno.

Poglavitno je, da uskladijo svoje programe založbe. Edino dolgoročno delovanje sistema usklajevanja namreč lahko počasi privede do boljše delitve dela in specializacije — s tem pa samo po sebi tudi do nekaterih združitv založb. Programsko in ekonomsko smotrni, v nekajletnem sodelovanju in usklajevanju pripravljenih in preverjenih združitv — ne pa od zgoraj zaukazanih, zgolj formalnih in zato neučinkovitih integracij, s kakršnimi je dovolj slabih izkušenj na drugih področjih.

Drugo, od česar je odvisen napredek na tem področju, je uresničitev zahteve po večjem poslovnem povezovanju slovenskih založniških kapacitet, tako v samem založništvu kot v celotni »reprodukcijski verigi« od lesa in papirja do knjigarne, knjižnice in bralca.

Ali je to povezovanje možno brez večjih vlaganj v modernizacijo poslovanja, niti tehnološko še ni proučeno. Seveda bi vlaganja v moderni-

zacija naredila povezovanje bolj privlačno za založniške kolektive, ki se mu zdaj upirajo. Najprej je treba dognati, ali je ali ni možno zgraditi sodoben skupen distribucijski center za slovensko knjigo, ki bi pomenil bistven korak naprej na področju, kjer smo najbolj zaostali in plačujemo najvišji davek svoji razdrobljenosti. Če to ni možno, bo morebiti v prihodnjih letih — če bodo v Jugoslaviji obveljala »izhodišča dolgoročnega...« — nekaj poslovno uspešnejših založb zgradilo tak center, pozneje pa se bodo lahko vanj vključile še druge, če bodo hotele in mogle. Če pa niti to ne bo možno, ne ostane nič drugega kakor politika majhnih korakov v smeri povezane modernizacije poslovanja. Za tako politiko danes večina založb v Sloveniji ni niti po miselnosti pripravljena niti kadrovske usposobljena. Zato jo bo možno uresničiti le z velikimi težavami, morebiti pa sploh ne.

Seveda se v zvezi s knjigo zastavlja še vrsta vprašanj, o katerih tu še ni bilo besede. Eno bolj perečih je položaj avtorjev.

Formalno pravna rehabilitacija avtorjev (z novim založniškim zakonom) sama po sebi ničesar ne spreminja, dokler ne dobi materialne osnove, po domače, dokler imamo tako nizke avtorske honorarje. Tako založbe kot avtorji bi morali spoznati, da je poleg povišanja potrebna tudi večja diferenciacija honorarjev: da bo avtor slabega ali povprečnega teksta dobil toliko kot zdaj, se pravi malo — avtor zelo dobre knjige pa mnogo več, toliko, da lahko od pisanja živi. Danes diferenciacije skoraj ni, avtor izjemno pomembne knjige dobi le malenkost več kot avtor povsem povprečne.

Drugo zelo akutno vprašanje je, kako v teh časih pomanjkanja deviz zagotoviti nemoten miselni pretok s svetom. In v svet se moramo po vsej gospodarski, politični in kulturni logiki odpirati bolj, ne pa manj kot doslej.

Tretja dilema, mogoče poglobitna, je, kako v teh časih neizogibnega zmanjševanja deleža družbenega proizvoda, namenjenega »nadgradnji« od šolstva in zdravstva do kulture in znanosti, zagotoviti knjigi nujno potrebno družbeno podporo, od olajšav pri dajatvah do »subvencij«. Preprosto: koliko zmore ta družba dati za knjigo, koliko mora dati zanjo posameznik.

Ampak, da natresem še cele vrste novih, dobro rejenih problemov — knjižna proizvodnja pri majhnem narodu je vrhovodstvo, ki terja preudaren korak in vsak trenutek znova lovi ekonomsko in kulturno ravnotežje na slabo napeti vrvi, zato mu nikoli ne bo manjkalo srhljivih akrobacij nad nevarno globino pa tudi ne obilice nasvetov, kako se ohraniti v ravnotežju — rajši končam.

S povsem prakticistično (kakršno je vse to pisanje) mislijo brez kulturtregerskega, patriotičnega ali drugega državotvornega optimizma: naša sedanja knjižna kriza bo povzročila, da bomo imeli prihodnja leta manj novih knjig, zato pa te (ni nujno, je pa možno) boljše. Mogoče bomo imeli čez pet let manj založb kakor zdaj, zato pa te boljše organizirane, cenejše, z več spoštovanja do kupca in bralca knjige. In mogoče bo tega bralca na novo odkrila tudi pisateljska in vsa druga ustvarjalna srenja. In spoznala, da samo on, bralec, sodi tja, kamor se zdaj rinejo rimači in glumači, politični in založniški rokovnjači: na prestol. Na spomenik »neznanega Slovence s knjigo«.

Tudi krizo je mogoče izkoristiti za napredek.